

'התהלך לפניי והיה תמים'

מה בין אנוס למופקע מן המצוה¹

- א. מדוע לא מל אברהם קודם שנצטווה?
- ב. שיטת הגר"ז - קודם הציווי למול מצות מילה לא היתה שייכת כלל
ג. "ויפול אברם על פניו"
ד. קושיות מדברי חז"ל על היסוד הזה
ה. הגדרת "ערל" הפסול לעבודה ולאכילת תרומה וקודשים
ו. לא מל כיון שמתו אָחיו מחמת מילה
ז. בשורשי מחלוקת רש"י ור"ת בעניין מי שמתו אחיו מחמת מילה
ח. סיכום ההסברים בביאור מחלוקת רש"י ור"ת

א. מדוע לא מל אברהם קודם שנצטווה?

כתוב בגמרא (יומא כח, ב, וכ"ה במשנה סוף קידושין פ"ד מי"ד, דף פב, א) ש"קיים אברהם אבינו כל התורה כולה". ותמהו המפרשים א"כ מדוע אברהם אבינו ע"ה לא מל את עצמו קודם שנצטווה? נאמרו על קושיא זו תירוצים רבים, ונביא כמה מהם:

א. הרא"ם (בראשית יז, כה) תירץ שאברהם לא קיים מצות מילה קודם הציווי, "משום שידוע היה שעתיד להצטוות עליה, ואז יהיה מצוּוה ועושה, שהוא גדול ממי שאינו מצוּוה ועושה"² (קידושין לא, א).

1 שיעור זה נתחבר לכבוד ברית המילה של נכדי נועם יהודה ב"ר אריה אלחנן קלמן נ"י (ר"ח סיוון ה'תשע"ז), כהודאה לרבש"ע על כל הטוב והחסד אשר גמלנו, גומלנו ויגמלנו. ועי' שערי תשובה לרבנו יונה (שער ג אות יז). תודתי נתונה לבני-בכורי אברהם נ"י על עריכת הדברים [מקצת מהדברים בהערות בסוגריים מרובעים הם ממנו].

2 ובפרט מתמיהים הדברים לנוכח דברי רבותינו הראשונים ז"ל, שאף ש"לא ניתנה פריעה לאברהם אבינו" (יבמות עא, ב) מ"מ אברהם אבינו קיימה, כמו שקיים שאר מצוות שבתורה קודם שהצטווה (תוס' שם ד"ה לא ניתנה פריעת מילה; ואף בישמעאל ובעבדיו ילידי ביתו ומקנת כספו קיימה - עי' רש"י ורא"ם בראשית יז, כה; רמב"ן, רשב"א, ריטב"א ומאירי ביבמות שם. וראה להלן סוף הערה 6). וא"כ מתעצמת השאלה מדוע לא נימול קודם שנצטווה, כמו שפרעו אע"פ שלא נצטווה?

3 הרב החיד"א (ראש דוד, ריש פרשת לך-לך, עמ' לח) הקשה על פירוש זה (המובא גם בשו"ת משפטי שמואל סי' יג אות א) שהטעם שגדול המצווה ועושה הוא מפני שיצר הרע מסיתו יותר (ת"ח ב"ק פב, א; ר"מ אלשיך מ"א ב, לו; ועי' תוס' קידושין לא, א ד"ה גדול המצווה ועושה), וא"כ אצל אברהם אבינו ע"ה, שלא שלט בו יצר הרע (ב"ב יז, א) מה יתרון למצווה ועושה על מי שאינו מצווה ועושה? ותיירץ שנסתלק ממנו יצר הרע רק לאחר שקיים את כל המצוות (עי' תוס' שם ד"ה שלושה לא שלט וכו'), כולל מצות מילה, ורק אחר שמל נסתלק הימנו יצר הרע, עיי"ש. וראה בספר 'דעת תבונות' (לרבנו הרמח"ל ז"ל, סי' קכו ו-קנח) וכן 'מעדני אשר' (גיליון תפג,

ב. ועוד תירץ (שם) שאמר אברהם שכשימול אחר הציווי "יהיה קידוש השם בקיום המצווה הזאת יותר ממה שהיה מקיים אותה מעצמו, מפני שעם הציווי נודע לכל העולם שכדי לקיים ציווי יתברך מל את עצמו... ואילו היה מל את עצמו שלא בציווי יתברך היו אומרים עליו שעל פי הרפואה עשה מה שעשה...". ועוד, שאחר הציווי הַרְפָּאָה שאינו חושש לדברי "ליצני הדור שהיו מלעיגים עליו לומר: ראו זקן זה שהוא בן מאה שנה רוצה לחתוך את עורלתו מפני ציווי ה', ואינו חושש לא לצערו ולא לבושתו".

ג. המהרש"א (חידושי אגדות יבמות ק, ב, וע"ש ביומא כח, ב) כתב שאברהם אבינו קיים כל התורה רק אחר שמל עצמו, כגך שאינו חייב במצוות עד שימול (עי' יבמות מו א-ב), והוכיח דבריו מכך שנשא את הַגֵּר המצרית אע"פ שמצרית מותרת רק בדור שלישי (דברים כג, ח-ט)⁴, משום שעשה זאת קודם שנימול, עיי"ש.

ד. המקנה (סוף קידושין, פב, א, ובפנים יפות בראשית יז, א) תירץ שאברהם לא היה **מחויב** בקיום כל התורה (וקיימה כמי שאינו מְצוּוֹה ועושה), וא"כ לא היה רשאי למול עצמו⁵ מפני שיש בדבר איסור של חובל בעצמו⁶ שיתכן שאף בני נח

פרשת תולדות תשע"ד), אשר הביאו טעמים יסודיים אחרים לכך שגדול המְצוּוֹה ועושה (ואכ"מ), ולשיתם אין מקום כלל לקושיית הרב החיד"א. [וראה את מאמרו של הרב איתם הנקין הי"ד 'חשיבותו של מי שאינו מְצוּוֹה ועושה' ('עלוני ממרא' גיליון 120, עמ' 38-48), שאע"פ שישנה משמעות בכמה מקורות שמעלת מְצוּוֹה ועושה' הינה מטעמים צדדים-כמותיים, אך ניתן להוכיח מהסוגיות ומהפוסקים שהמצווה ועושה גדול מאינו מְצוּוֹה ועושה לאין שיעור, עיי"ש. והדברים מתאימים להסבר הרמח"ל הנ"ל].

4 וראה מה שכתבו בזה המקנה (סוף קידושין, פב, א, ובפנים יפות בראשית טז, א) והערוך לנר (יבמות ק, ב ד"ה בגמרא לא תנסיב). וע"ע דעת זקנים מבעלי התוס' עה"ת (בראשית כה, א, הובא במקנה שם; וכעין זה בהדר זקנים מבעלי התוס' בראשית כה, ה, ובפירושו הריב"א בראשית כה, א; וראה פירוש ר' חיים פלטיאל בראשית כה, ה-ו, ושם כד, א); פענח רזא (סוף פרשת חיי שרה), וכעין זה בעיון יעקב (יבמות שם, הובא בשו"ת דברי יציב או"ח ס' רכד ס"ח ק ד"ה וגם); שו"ת הלכות חי"ב ס' רעו; מעדני אשר, שם, עמ' 3; ועוד.

5 בכתב סופר עה"ת (פרשת לך לך, ד"ה התהלך לפני, מהדורת הרב יעקב ווייס, הוצאת סיני, תל אביב תשנ"ה, עמ' סא) כתב פירוש זה בסגנון שונה מעט, שאברהם קיים כל המצוות מדעתו, ומ"מ לא ידע אם כִּינן האמת (ואכן רצון השי"ת שיעשה מצוה זו), ולכן נמנע ממצות מילה שיש בה חשש עבירה שחובל בעצמו (ואף שבשכלו סבר שהוא רצון ה', אך לא היה יכול לסמוך על סברתו, שמא יכשל באיסור, לעומת שאר מצוות שאין בהם חשש איסור) ע"ש.

6 לפי זה אסור לגוי למול עצמו מדין חובל (ומסתבר שה"ה שאסור לישראל למול גוי), אכן בפוסקים (יו"ד סי' רסח סע' ט, בהגהה; וכ"ה בט"ז שם ס"ק טו ובש"ך שם ס"ק יט ובסי' רסג ס"ק ח) משמע שכל האיסור מחמת ש"אין מעלין" גוי (ע"ז כו, ב) או מצד שמילה היא חותם ברית קודש שאינו

חייבים בו (עי' ב"ק צא, ב ורש"י בראשית ט, ה').

- ה. יש מי שכתב שכיוון שרק המחויב במילה יכול למול (עי' ע"ז כו, ב - כז, א ושו"ע יו"ד סי' רסד סע' א), ולכן קודם שנצטווה אברהם לא היה יכול למול עצמו (תרומת הכרי, פתח השער, אות ק, עיי"ש ובספר 'דרך שיחה', ח"א, עמ' נט-ס).
- ו. כתוב בפסוק (תהלים מד, כג): "כי עליך הִרְגֵנוּ כל היום נִחְשְׁבָנוּ פְצֵאנוּ טְבַחָהּ", ואמר רבי יהושע בן לוי: "זו מילה שניתנה [להיעשות] בשמיני" (גיטין נז, ב), שפעמים שהתינוק הנימול מת (רש"י שם ד"ה זו מילה). וכתב החתם סופר (יו"ד סי' רמה ד"ה הנה מ"ש): "...והנה עינינו רואות שאפילו אחד מאלף ישראלים אינו מת מחמת מילה, וצ"ל מצוה מגינה ומצילה (עי' סוטה כא, א), אבל עפ"י דרך הטבע היה המיעוט מתים ח"ו, ואפילו הכי ציווה הקב"ה למול, ש"מ הולכים אחר הרוב בפיקוח נפש לענין מילה", עיי"ש. ועי' בפירוש הרא"ם (שמות ד, כד), ולפי דבריו יש לומר שזהו הטעם שאברהם אבינו ע"ה לא מל עצמו עד שנצטווה, מפני שכל עוד לא נצטווה לא הייתה המצווה מגינה עליו, ואסור היה לו להכניס עצמו גם לסכנה מועטת (אא"כ התירה התורה בפירוש), וא"כ היה אסור לו למול עד שנצטווה.
- ז. יש מי שתירץ שמצות מילה עניינה "ברית", וא"כ כל שלא נצטווה לא שייך לקיים

ראוי לגוי (עי' בט"ז יו"ד סי' רסג ס"ק ג), ולא דנו מצד איסור חובל. ועי' ב'מנחת אשר' עה"ת (בראשית, סי' יח, עמ' קיא-קיד) שהאריך בזה מכמה צדדים: (א) האם יש לגוי איסור לחבול בעצמו [וראה בהערה הבאה], (ב) אם החובל חייב דווקא "דרך ניציון" (רמב"ם פ"ה מהל' חובל ומוזיק ה"א; וע"ע בכתבי הגר"ח, סטנציל, מנחות מא, א אות שמא), וא"כ כשיש תכלית למעשהו איננו בגדר חובל, ובפרט כאשר מקיים בכך מצוה, ואע"פ שאינו מְצֻוֶה י"ל שבכה"ג לכו"ע ליכא איסור בדבר (והוכיח זאת מדברי רש"י, תוס' והראשונים [הנ"ל בהערה 2], שאברהם פרע לילידי ביתו אע"פ שלא נצטווה על הפריעה). [וע"ע 'דרך שיחה' (תשובות הגר"ח קניבסקי זצ"ל לרבי אליהו מן שליט"א, נערכו ע"י הרב צבי ירוב שליט"א), ח"א, בני ברק תשס"ד, פר' לך לך, עמ' נט. וע"ע שו"ת יהודה יעלה (למהר"י אסאד) יו"ד סי' רמט ד"ה ושלא תקשה, עמ'ת תכז במהדורת מכון שלמה אומן (הערת הרב הלל גלר שליט"א)].

7 מקורות אלו צ"ע (שבפשוט מדובר דווקא על שופך דם אדם והורגו), וראה 'מנחת אשר' (שם אות ב) שציון למשך חכמה (בראשית לד, כב-כה, וע"ש בהערות י"ד לחכמה, אות ג-ד, עמ' שנד-שנח, וכן בפרדס יוסף שם, וט"ג) ולרש"י (בראשית מא, נה), ולמקורות נוספים.

8 [אולם החת"ס (שם) סייג את הדברים: "ומדקדוק לשון הש"ס משמע דווקא מילה שניתנה [להיעשות] בשמיני איכא סכנה ומצויה טפי, משא"כ ישמעאל ובני קטורה שמלים בגדלותם". וא"כ אין בדברים אלו בכדי ליישב מדוע לא מל אברהם אבינו ע"ה את עצמו **בגדלותו** עד שנצטווה (מגיל י"ג ועד גיל צ"ט)].

9 ראה: בראשית לד, ט-יד, ושם פס' יט וברש"י (שם ובשבת קלז, ב), וע"ש ג"כ פס' ב, ד, ז, כא (ובתורה תמימה שם והערה נב). וראה כריתות ט, א ורש"י שמות כד, ו (ור"ה לא, ב ד"ה וצריך שיפריש); רש"י דברים לג, ט; ועוד.

מצוה זו¹⁰, כי "ברית" היא במהותה דו-צדדית, ולא שייך לעשות "ברית" עם הקב"ה לפני שציווה עליה (כתבי הגרי"ז עה"ת, סטנציל, הוספות לפרשת פינחס; והעירוני שכ"כ בשו"ת שרידי אש, מהדורת רא"א וינגורט, ירושלים תשנ"ט, ח"ב סי' נג, עניין שני, ד"ה ואני הפעוט, עמ' תצז¹¹; הרב אשר וייס שליט"א, מנחת אשר, בראשית, סי' יח אות ג, עמ' קטו).

ח. בהקדמת רבי חיים מוולוז'ין לביאור הגר"א על הזוהר כתב¹² שקודם מתן תורה הצדיקים הראשונים עשו על פי השגתם אשר השיגו בשכלם תיקוני כל מצווה ומצווה בעולמות העליונים... ולכך קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין, אך מילה לא קיים קודם שנצטווה כי ראה והשיג בשכלו לפי שורש נשמתו שלא יהא שום תיקון אם ימול עצמו קודם היותו בן צ"ט, עיי"ש.
יש על קושיא זו עוד תירוצים רבים¹³, ונתמקד בעזה"י באחד מהם.

ב. שיטת הגרי"ז - קודם הציווי לחול מצות מילה לא היתה שייכת כלל

בכתבי רבנו הגרי"ז הלוי סולובייצ'יק זצ"ל, גאב"ד בריסק, עה"ת (סטנציל, פרשת לך לך, סי' ה, עמ' 3, מהדו' חדשה סי' יב) מובא בשמו תירוץ נוסף לקושיא זו, וז"ל:
ידועה הקושיא: האבות קיימו התורה עד שלא ניתנה, א"כ למה אברהם אבינו לא מל עצמו קודם שנצטווה? והנראה דלקיום מצות מילה צריך שיהא עליו חלות "ערל", ובהימולו הוי חלות "מהול"; ולזה קודם שנאמרה מצות מילה - הלא לא הויא כלל חלות "ערל" בעולם, וממילא לא שייך לקיים מצות מילה. וכעין זה יתיישב מה שהקשו איך נשא יעקב שתי אחיות, והתירוץ קודם מתן תורה היה, אך קשה הלא קיימו עד שלא נתנה תורה. והנראה דלאיסור שתי

10 לתירוץ זה הברית הינה עצם המהות של המצוה, עד שללא "ברית" אין טעם למול כאינו מצוה ועושה.

11 [ובשרידי אש שם הוסיף: "...ולדעתי לא קיים אברהם אבינו מצוות מצה ומרור וכדומה, וקיים רק המצוות שלא ניתנו בתור אות וזכר למאורעות שאירעו אחרי כן". ולכאורה בכמה מקומות (רש"י בראשית יט, ג; שם כו, ט; תרגום יונתן שם יד, יג; דברים רבה א, כה; תוס' ר"ה יא, א ד"ה אלא דקא; רבנו בחיי בראשית יח, ח) מבואר שלא כדבריו, וצ"ב.]

12 וראה נפש החיים (מהדורת הרב יששכר דוב רובין, בני ברק ה'תשמ"ט) שער א פרק כא (עמ' ע-עב, ושם הערה 146), ובפרקים (לפני שער ד) פרק ז (עמ' רב-רג).

13 וראה בספר 'מעדני יוסף' בענייני ברית מילה (מאת הרב יוסף חי סימן טוב שליט"א, ירושלים תשע"א, שער ה סי' כ, עמ' קנג-רטו), שהביא ס"ו תירוצים על קושיא זו, ודן בהם בטוב טעם. וראה תנחומא (פר' לך לך, סוף סי' יז).

אחיות בעינין אישות של ישראל¹⁴, ואישות של בן נח חלוקה בעצם החפצא של האישות ישראל¹⁵, ולפי זה לא שייך איסור שתי אחיות אצל יעקב, כיון שהאישות לא היא רק אישות של בני נח, ובאישות בבני נח אין איסור שתי אחיות, ודו"ק (ומפורש הדבר בחידושי הרמב"ן בימות דף צ"ח, עיין שם)... בדבריו מתבאר שהגדרת "ערל" היא אדם שנצטווה במילה ולא נימול, אך אדם שלא נצטווה איננו "ערל", ואין טעם בהסרת עורלתו¹⁶. בהמשך הדברים ננסה להתבונן בראיות ובמשמעויות שונות בנוגע לגדר זה.

ג. "ויפול אברם על פניו"

לקראת סוף פרשת לך לך, קודם הציווי על ברית המילה, נאמר (בראשית יז, א-ג):
 וַיְהִי אֲבָרָם בֶּן תְּשָׁעִים שָׁנָה וַתְּשַׁע שָׁנִים, וַיֵּרָא ה' אֶל אֲבָרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו: אֲנִי א-ל-ש-דֵי הַתְּהַלֵּךְ לְפָנַי וְהָיָה תָמִים. וְאֶתְנָה בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וְאֶרְבֶּה אוֹתְךָ בְּמֵאֵד מְאֹד. וַיִּפֹּל אֲבָרָם עַל פָּנָיו וַיִּדְבֹר אֶת-אֶלֶּהִים לֵאמֹר...
 ודייקו חז"ל (רש"י שם, מפרקי דר"א, פכ"ט, ס"א פכ"ח; תנחומא פרשת לך לך

14 וראה בספר 'מנחת אשר' (שם, אות ג, עמ' קטו) שתמה על יסוד זה, שכן האבות הפרישו תרומות ומעשרות (ראה רש"י בראשית יד, כ; שם כה, כז; שם כו, יב; במדבר רבה, נשא, פר' יב סי' יא; פסיקתא דרב כהנא, פיסקא י - עשר תעשר, אות ו; פסיקתא רבתי, ריש פיסקא כה; תנחומא פר' חיי שרה סי' ד ופר' ראה סי' יד; פרקי דר"א פכ"ז; ועוד), אע"פ שעדיין אין חלות "טבל"; כמו כן, האבות הקפידו על השחיטה (עי' חולין צא, א וברש"י ד"ה ופרע להן בית השחיטה, וע"ש בצל"ח), אע"פ שלא שייך "נבילה" לפני הציווי על השחיטה, עיי"ש. וכן יש לתמוה ג"כ בעוד כמה מצוות שקיימו האבות הקדושים. [ואפשר שיש לחלק, בין מצוות שעיקרן הסרת הפגם, ובין מצוות שיש להן עניין חיובי (ובהעדרו שלילה ופגם), שבמצוות שעיקרן הסרת הפגם (כמעקה ומילה לשיטה זו) אם אין פגם - אין כלל עניין בקיומן; ובמצוות שעיקרן בעשה (כשחיטה ותרומות ומעשרות) - גם קודם שיש פגם (טבל, נבילה) יש מעלה בקיומן. וראה בבית הלוי עה"ת (פרשת לך לך; פרק יז, א) שהביא את חקירת הראשונים בגדר מצות מילה, האם היא בגדר הסרת החיסרון, שהערלה הוא מום, או בגדר הוספת מעלה וקדושה. ואכמ"ל בזה.]

15 למשל: "...אשת יפת תואר מותרת... בין בתולה... בין אשת איש, שאין אישות לגויים" (רמב"ם פ"ח מהל' מלכים ה"ג).

16 ראה בספר 'דף על הדף' (יומא כח, ב): "והקשו כיצד יכול אברהם אבינו לקיים את מצות קרבן פסח (קודם שמל עצמו), והרי נאמר בפסוק: "וכל ערל לא יאכל בו"? ובספר 'מרפסין איגרא' (עמ' קעח) כותב ליישב בזה שהפסול של ערל בקרבן פסח הוא רק לאחר שניתנה מצוה מילה, שאז אדם שלא מל לא יכול לאכול את קרבן הפסח. אולם אברהם אבינו קודם לכן לא נצטווה כלל על המילה, ולכן יכל לאכול מקרבן הפסח מכיוון שלא היה לו דין "ערל". ותירוצו הוא מעין דברי הגרי"ז. [יצויין שלפי דברי המהרש"א הנ"ל, שאברהם קיים כל התורה רק אחר שנימול - לא קשיא מידי. וראה גם לעיל הערה 11.]

סי' כ, ופרשת וירא סי' ו; לקח טוב יז, ג; ועוד) שעד שלא מל לא היה לו כוח לעמוד כשרוח הקודש ניצבת עליו¹⁷ [ממורא שכניה]; אך משעה שנימול היה יכול להתנבא בעמידה, "ואברהם עודנו עומד לפני ה'" (בראשית יח, כב).

וכמובן, הקושיא בוקעת ממקומה, הרי אברהם אבינו כבר נתנבא קודם לכן כמה פעמים¹⁸, ומדוע עד כה לא ציינה התורה שנפל על פניו?

יש מפרשים הסבורים שאברהם אכן נפל על פניו עוד קודם לכן בכל פעם ופעם שנתנבא, ואין צריך לציין זאת אלא פעם אחד, והוא הדין לשאר נבואותיו. והתורה ציינה זאת רק כאן (סמוך לציווי על המילה) בכדי לרמוז לנו את הסיבה לכך שנפל על פניו - בשל היותו ערל, ואילו הייתה התורה כותבת זאת כשאברהם נתנבא לראשונה לא היינו יודעים שהדבר קשור למילה (שפתי חכמים על רש"י שם, אות ג; עץ יוסף על מדרש תנחומא שם).

אכן ישנם מפרשים הסבורים שבאמת קודם לכן לא נפל אברהם על פניו¹⁹, משום

17 ראה בספר 'פענח רזא' שלכן השתמשה התורה בלשון "והקמתי את בריתי" (בראשית יז, ז ויט; לעומת "ויפול אברם") לרמז שע"י קיום הברית יוכל אברהם לעמוד בעת גילוי שכניה. אכן יש להעיר שאף בפרשת נח (קודם הציווי על המילה) נאמרה לשון "והקמתי את בריתי" (בראשית ט, יא; וראה שם ו, יח - אכן שם אפשר ליישב עפ"י ה'כלי יקר' במקום, שרומז על המילה). עוד הוסיף ב'פענח רזא' שאצל בלעם נאמר (במדבר כד, ד): "...אַשְׁרֵי מַחְזֵה שֵׁ-דֵי יַחְזֵה נָפֶל וְגִלּוֹי עֵינָיִם", סופי תיבות אותיות מילה (מהסוף להתחלה), רומז שסיבת נפילתו מפני שאינו נימול. וראה רבנו בחיי (דברים ל, יב) על הפסוק "מי יעלה לנו השמימה", שהוא ראשי תיבות מילה, וסופי תיבות שם הוי"ה, "יש בכאן רמז כי השם המיוחד לא תתכן השגתו כי אם לעם ישראל הנימולים שהם חתומים באות ברית קודש, ומצינו ג"כ שלא יתנבא מעומד אלא מי שהוא נימול, שכן מצינו באברהם... ובלעם לא התנבא מעולם אלא נופל... וכן רמזו משה במה שאמר להקב"ה בסנה (שמות ג, ג): 'ואמר לי מה [אותיות: מילה] שמו מה אומר אליהם', יאמר כי הנימולים ישאלוהו על השם המיוחד... ובא הרמז בפרשה הזאת להורות כי בזמן הגאולה יהיו כל ישראל בעלי ההשגה מולי הלב והבשר, דבקים בשם המיוחד" ע"ש.

18 ראה: בראשית יב, א-ג; יב, ז; יג, יד-יז; טו, א-כא (ושם אברהם גם השיב לקב"ה עיי"ש); יז, א (המובא בפנים).

19 ניתן להביא ראיה לדרך זו מדברי רבנו בחיי (בראשית יז, יז) שהתורה הזכירה לשון נפילה "בכל פעם ופעם" (שתי פעמים בפרק זה, בפס' ג ו-יז, נאמר "ויפול אברם על פניו"), "ללמדך שקודם המילה לא היה מתנבא אלא [אם היה] נופל, לפי שהעורלה מאוסה אצל השי"ת". מדבריו משמע שהתורה הזכירה "בכל פעם ופעם" (שנפל על פניו), וא"כ בפעמים שלא הזכירה לא נפל על פניו (והיינו כדברי המשך חכמה והעמק דבר, שעד שנצטוו לא היה נופל על פניו כי לא נחשב עדיין "ערל", או מטעם אחר - כדברי הפרשנים המובאים בהמשך ההערה). ויש לדון בראיה זו. [כך גם עולה מדברי חז"ל (בראשית רבה, פרשת לך לך, פר' מו סי' ו, ופר' מז סי' ג; שכל טוב, שם, פי"ז סי' ח ויז; ילקוט שמעוני שם רמז פא-פב): "רבי פנחס בשם רבי לוי, שתי פעמים כתיב באברהם נפילה על פניו, כנגדן ניטלה מילה מבניו שתי פעמים אחד במצרים ואחד במדבר..."]

שעד שלא נצטווה על המילה - לא היה אברהם בגדר "ערל"²⁰⁰, ורק מעת שאמר לו הקב"ה: "וְהָיָה תָּמִים" ונצטווה למול, מעתה מוגדר עור זה כעורלה מאוסה, המעכבת אותו מנבואה (משך חכמה שם פס' ג; העמק דבר שם פס' א).

והוסיף הגאון הנצי"ב ז"ל שלכן בהתחלת העניין: "וירא ה' אל אברם ויאמר אליו... והיה תמים", ומרגע שנצטווה על המילה הוגדר כערל וירד ממדרגתו, ושוב אינו ראוי לנבואה בשם ה' אלא בשם א-להים, ולכן אח"כ כתוב "ויפול אברם על פניו וידבר אתו א-להים לאמר" (העמק דבר הנ"ל; וכעין זה במשך חכמה במדבר טו, מ). כמוכן, דרך זו (שנקטו רבותינו ה'אור שמח' והנצי"ב) עולה בקנה אחד עם דברי הגרי"ז הנ"ל (שאברהם לא מל עד שנצטווה, מפני שעד אז לא היה "ערל", ולא שייך שימול), שאף לדבריהם אדם מוגדר "ערל" רק לאחר שנצטווה על המילה וטרם נימול.

להגדרה זו ישנן השלכות לדינא בכמה וכמה פרטי הלכות, ולהלן ננסה בעזה"ה להתבונן בהם.

ומשמע שאברהם אבינו נפל על פניו רק פעמיים המפורשים בכתוב, ולא יותר. הרב שמואל חיים דומב שליט"א בספרו 'משך חכמה השלם' (בראשית, בני ברק תשנ"ג) במקום (ז, ג, יד) לחכמה' הערה יב, עמ' קמו) הביא מדברי כמה מפרשים, שאף לשיטתם רק מכאן ואילך אברהם נפל על פניו, אלא שהם הביאו טעמים אחרים לדבר. בפירוש 'תוספות השלם' על התורה (הרב יעקב גליס, ירושלים תשמ"ג, ח"ב, בראשית יז, ג אות ב, עמ' פה) הובא: 'ויפול אברם - למה נפל בדיבור זה? רעדה אחזתו כשאמר לו וְהָיָה תָּמִים', אמר שמא דבר מגונה יש בי [עיי' נדרים לב, א]. לכך נפל על פניו לבקש רחמים". מדבריו מבואר שעד כה לא נפל על פניו, ורק כעת נפל מטעם מיוחד (וצ"ב לפירוש זה למה נפל על פניו שנית בפס' יז). וב'פנים יפות' עה"ת (בראשית יז, ג) כתב: "אף שכבר כתוב לעיל 'היה דבר ד' אל אברם במחזה לאמר' [בראשית טו, א], ולא כתוב ביה ויפול על פניו, י"ל... כיוון שכשנגלה אליו במחזה, שהוא לשון חזיון בחלום... והיינו באספקלריא שאינה מאירה [עיי' במדבר יב, ו, ויבמות מט, ב], לא היה צריך ליפול על פניו, וזה [אצל אברהם] היה יותר מדרגה ממה שכתוב בבלעם [במדבר כד, טז] 'מחזה ש-די יחזה נופל וגלוי עיניים', שאפילו מדרגות מחזה שהיה בחלום... היה צריך ליפול על פניו, אבל כשנגלה אליו [לאברהם] באספקלריא המאירה לא נתגלה אליו אלא בבחינות שם א', והיה צריך ליפול על פניו". גם מדבריו מבואר שעד כה לא נפל אברהם על פניו, אלא שלהבנתו החילוק הוא בשל מדרגות הנבואה. [וראה במשך חכמה השלם שם, שדקדק מהנוסח בתנחומא (לך לך סי' כ): "עד שלא מל כל זמן שהייתה השכינה מדברת עמו היה נופל", שמהמילים "כל זמן' נראה שהכוונה אף קודם הציווי, אכן בתנחומא ישן (מהדורת ר"ש בובר, לך לך סי' כז) ובילקוט שמעוני (ישעיה רמז תב; משלי רמז תתקסד) הדברים מובאים בלא המילים "כל זמן שהשכינה הייתה מדברת עמו", ושפיר י"ל שהוא מזמן הציווי.]

20 במשך חכמה הביא ראייה ליסוד זה מדין קטן כל שבעה שאינו נקרא "ערל" (להכרעת הרמב"ם), ראה להלן.

ד. קושיות מדברי חז"ל על היסוד הזה

מדברי²¹ חז"ל בכמה מקומות עולה שאף קודם שנצטווה אברהם אבינו על המילה כבר היו קיימות גנות וחוסר-שלימות בעורלה ובערלות, ולכאורה הוא שלא כדברי האחרונים הנ"ל. בין היתר כתוב בפרקי דרבי אליעזר (ר"פ כט, ס"א ר"פ כח; מובא בילקוט שמעוני עה"ת רמז פ, ובספר האשכול, הלכות מילה, קח:):

...אמר לו הקב"ה [לאברהם אבינו]: **עד עכשיו לא היית תמים**, אלא מול את בשר עורלתך מעליך והתהלך לפני ה' תמים, שהעורלה²² טמאה היא מכל הטומאות שנאמר [ישעיה נב, א]: "כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא", שהעורלה מום מכל המומים, מול בשר עורלתך ותהא תמים.

מלשון זו משמע שכל ימיו "עד עכשיו" (ואף קודם שנצטווה), לא היה אברהם אבינו תמים מפני שהייתה בו עורלה ה"טמאה מכל הטומאות" והמום שבכל המומים. כך גם עולה מהמשנה בנדרים סוף פרק שלישי (מי"א, דף לב, א):

רבי אומר: גדולה מילה שכל המצוות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד שמל, שנאמר 'התהלך לפני והיה תמים'²³.

וכך משמע גם מדברי חז"ל (אבות דרבי נתן ועוד²⁴) שאדם הראשון, נח ושת נולדו מהולים, הרי שאף שנים רבות קודם הציווי על המילה העורלה הייתה מונע וחיץ מהשלימות, ואין תמימות כשיש עורלה, ורק בהעדרה או בסילוקה ניתן לזכות למעלות עליונות²⁵. ושמה יש ליישב, שאף קודם הציווי היה בעורלה חיסרון, אלא

21 בעניין פסקה זו דנתי עם הרה"ג א' רוט, ה' גלר וא' קוגל שליט"א, מחכמי כולל "בית דוד", בראשות מו"ר הגאון ר' יצחק זילברשטיין שליט"א, ודבריהם הינם בכלל האמור להלן.

22 [בהגהות מהרז"ו על פרקי דרבי אליעזר העיר שבילקוט שמעוני (רמז פ הנ"ל) הנוסח: "שהעורלה היא חרפה, שנאמר (בראשית לד, יד): 'כי חרפה הוא לנו', והעורלה היא טמאה מכל הטומאות שנאמר 'כי לא יוסיף יבוא בך עוד ערל וטמא'." (כלומר, הושמט עניין המום שבעורלה, ובמקומו בא עניין החרפה. אכן במקומות אחרים בדברי חז"ל העורלה נקראת מום, למשל ראה בבראשית רבה, פרשת לך לך, פ"ר מו ס"א. ואכמ"ל בזה).]

23 [וראה תנחומא ישן (מהדורת ר"ש בובר, פרשת לך לך ס"ו כה): "עד שלא מל [אברהם], לא אמר [לו] הקב"ה: 'התהלך לפני', למה? שהיה ערל. משמל אמר 'התהלך לפני'. עד שלא מל לא היה שלם, משמל נעשה שלם".]

24 אבות דרבי נתן, נוסח א, פ"ב, ושם בהוספה ב; תנחומא פ"ר בראשית ס"ו יא ופר' נח ס"ה, ה, ובישן ס"ו; מדרש תהלים ט, ז; שכל טוב בראשית יז, כו; בראשית רבתי עמ' 57; אוצר המדרשים, אייזנשטיין, עמ' 178; ילקוט שמעוני בראשית רמז טז, מב, מג, נ ועד, ירמיה רמז רסא; מדרש ילמדנו, מאן, ילקוט תלמוד תורה, בראשית אות כט (דף כ"א ע"ב), ד"ה תמים היה; ועוד.

25 על ראיות אלו (מהמשנה בנדרים ומהאבות דרבי נתן) היה ניתן להשיב שקודם הציווי לא היה

שחיסרון זה עדיין איננו עֲרְלוּת גמורה ופגם גמור (והמילה בשלב זה היא כעין "עניין" בעלמא)²⁶, ולכן איננה גורמת ג"כ שיפול אברהם על פניו בעת גילוי שכניה (לדברי המשך חכמה והעמק דבר הנ"ל), אע"פ שאין שלימות ותמימות גמורה מבלי הסרתה²⁷. ומ"מ נראה ברור שמידת הפגם של מי שאינו נימול לאחר הציווי שונה מהותית מזו שלפני הציווי, וכפי שגם נראה להלן.

ה. הגדרת "ערל" הפסול לעבודה ולאכילת תרומה וקודשים

מלבד המצווה והחובה למול, ישנן כמה וכמה הלכות הנוגעות לערל: ערל אסור לאכול ולסוך בתרומה (יבמות ע, א), במעשר שני (שם עג, א) ובקודשים (שם עב, א). כמו כן, ערל אסור באכילת פסח (שמות יב, מח), ואסור לשחוט עליו את הפסח (פסחים סא, א), ויהודי שיש לו בן קטן או עבד ערל - אינו אוכל קורבן פסח (פסחים צו, א יבמות ע, ב רש"י שמות יב, מד). הערל אינו עולה לרגל (חגיגה ה, ב), ופסול לעבודה במקדש (זבחים טו, ב כג, ב וסנהדרין פג, א).

הגמרא (בבלי יבמות עא, א) מסתפקת האם מותר לסוך ערל קטן [תוך שמונה ללידתו (רש"י)] בשמן של תרומה. ר' זירא הביא ראייה שעֲרְלוּת שלא בזמנה (טרם זמן חובת מילה) נחשבת עֲרְלוּת, ורבא דחה את הראייה ונקט שכל שאינו בר מילה איננו "ערל". ובירושלמי (יבמות פ"ח ה"א) פשיטא - ללא ספק וללא חולק - ש"אין עורלה אלא משמיני והלאה", וכן פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"א הל' ז) ש"סכין את הקטן בשמן תרומה בתוך שבעה, שהנולד כל שבעה אינו חשוב ערל"²⁸.

פגם בעורלה (כדברי הגר"ז וסיעתו), אך אולי הייתה תוספת מעלה ושלמות בהסרת העורלה, אך מלשון פרקי דרבי אליעזר הנ"ל לא נראה כך.

26 ואכתי לשון פרקי דר"א "שהעורלה מום מכל המומים", המתייחסת לתקופה שלפני הציווי, אינה מתיישבת בפשטות עם מהלך רבותינו הנ"ל, וצ"ע.

27 ובדומה לדברי הגר"ז (בדבריו הנ"ל) שדימה זאת לאיסור לשאת שתי אחיות, השייך דווקא באישות של ישראל ולא באישות של בני נח, אע"פ שיש לבני נח אישות (האוסרת באיסור אשת איש) מ"מ היא איננה אישות שלימה שיכולה להוות בסיס לאיסור אחיות, וכן "ל בעורלה לפני הציווי.

28 יתכן שהרמב"ם הכריע את ספק הבבלי מפשיטות הירושלמי; אולם, כמה ממפרשי הרמב"ם (שם) נקטו שאף בתלמוד הבבלי הוכרע הספק שקטן כל שבעה אוכל בתרומה (מהר"י קורקוס, רדב"ז וכסף משנה; ועיי"ש באחרונים). וראה בתוספות (יבמות ע, א סוף ד"ה הערל) שכתבו: "...ובהדיא מחלק בירושלמי בין ערלות שלא בזמנה ובין שהגיע זמנו למול אלא שסכנה היא לו [ראה להלן הערה 34], אלא שבוה חולק על הש"ס שלנו, דהתם פשיטא ליה דעֲרְלוּת שלא בזמנה לא הויא ערלות ואכיל בתרומה, ובש"ס שלנו בעיא היא בגמרא ולא איפשיטא". משמע שלדעת התוס' הבבלי לא הכריע בספק זה (ושלא כדעת המפרשים הנ"ל). אך יש שכתבו בדעת התוס' שהגמרא

וכתב במשך חכמה (הנ"ל) שמכאן ראייה לדבריו (המקבילים לדברי הגרי"ז והנצי"ב) הנ"ל, שאדם שאיננו מצוה על המילה (וכל כיוצא בו אינו בר מילה בשום מקום²⁹) - לא נחשב "ערל", ולכן גם "קודם שהוזכר ציווי ה' למול אצל שום נברא - לא הייתה מאוסה העורלה".

[ויש להביא סיוע לדבר מדברי הרשב"א בתשובה³⁰ שתינוק שחתכו עורלתו קודם שמונה - "אין זו מילה אלא חתיכת בשר בעלמא". וכ"כ כמה ראשונים שמילה קודם שמונה "אין בה מצוה כלל"³¹ (מאירי שבת קלב, א, שיטה המיוחסת להר"ן שבת קלז, א, ועוד). ומסתבר שהדברים תלויים זה בזה, ומי שאין מצוה במילתו, איננו מוגדר ערל וכנ"ל].

ו. לא מל כיון שמתו אָחיו מחמת מילה

בגמרא (פסחים צו, א יבמות עא, א זבחים כב, ב), בנידון פסול ערל לעבודת המקדש, מבואר שהן "ערל בשר", כלומר אדם שלא נימול (ואפילו אם איננו מומר, אלא "לבו לשמים"), והן "ערל לב" (יחזקאל מד, ז-ט), כלומר משומד "שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים", פסולים לעבוד במקדש. ונחלקו רבותינו הראשונים ז"ל בביאור גדר "ערל בשר" ("ש"לבו לשמים"). רש"י (במקומות רבים³²) מפרש שהכוונה

הכריעה את הספק רק לעניין פסח ולא לעניין תרומה (בן אריה על הרמב"ם שם); אכן אפשר שלדעת התוס' הספק לא הוכרע, ורובא רק דחה את הראיה אך לא הכריע את הדין (וכ"כ הר"ח, מובא בחידושי הרשב"א והריטב"א יבמות עא, א, שהסכימו עמו, כמובא ב'דרך אמונה', שם ס"ק פט וציון הלכה קסו, ועיי"ש שכן דעת כמה ראשונים).

29 הנוסף במוסגר הוא לשיטת רש"י המובאת להלן (כפי שביארוהו הראשונים המובאים בהערה 34), ולא לשיטת ר"ת (המובאת להלן) ודו"ק. [ובכלל, נראה שדברי ר"ת נאמרו רק לגבי ההגדרה ההלכתית של "ערל" (לאכילת תרומה, פסח ושאר ההלכות הנ"ל), אך הגנאי "ערל" בתנ"ך ובחז"ל נאמר על הגויים (ראה נדרים לא, ב) אע"פ שהם לא מצויים. וא"כ דברי המשך חכמה המשווים בין הגנאי שבערלות ובין דין "ערל" מתאימים יותר לשיטת רש"י.]

30 שו"ת הרשב"א החדשות מכתב יד ס' קמא, הובא בבית יוסף יו"ד ס' רסד, א ד"ה כתב הרשב"א, ובביאור הגר"א שם אות י.

31 ובדברי רבנו הרמ"א מצינו לכאורה סתירה, שכתב (יו"ד ס' רסד סע' א): "...תינוק שהוצרכו למולו תוך שמונה מפני הסכנה אין חילוק בין ישראל לגוי, שכל תוך שמונה לא מיקרי מילה", והוא כדברי הראשונים הנ"ל (שמילה לפני השמיני איננה מילה). ואילו במקום אחר (יו"ד ס' רסב סע' א) כתב: "...מלו תוך שמונה וביום - יצא" (וכבר העירו בזה המפרשים, וע"ע שיעורי רבי דוד פוברסקי זצ"ל, בני ברק תשס"א, יבמות עא, א, ח"ג, אות עז-פ, עמ' קצח-רא).

32 רש"י שמות יב, מח; יחזקאל מד, ז; פסחים כח, ב ס, א סא, ב צו, א יומא עא, ב תענית יז, ב מועד קטן ה, א יבמות ע, א צט, ב נזיר סא, ב סנהדרין כב, ב פג, א פד, א זבחים יח, ב מנחות ו, א ערכין ג, א (וע"ע נדרים לא, ב).

לאדם שמתו אָחיו מחמת מילה, ולכן פטור הוא מן הדין מלמול, והוא צדיק גמור, ומ"מ נקרא "ערל", מפני שמבחינה מציאותית לא נימול. ואילו **רבנו תם** (בתוספות זבחים כב, ב וחגיגה ד, ב) מפרש שהכוונה לאדם שחייב למול, והוא "מומר לערלות", ואעפ"כ נקרא "לבו לשמים", "לפי שאינו עושה אלא מדאגת צער המילה" (ואין כוונתו להכעיס).

ובתוספות הרא"ש (יבמות ע, א ד"ה הערל) הביא שר"ת הקשה על פירוש רש"י (שיהודי שמתו אחיו מחמת מילה נקרא "ערל") ש"כיוון שאי אפשר לו למול מפני הסכנה היינו כערלות שלא בזמנה דמיבעיא לן בגמרא אי מעכבא אי לא"³³.

וכתבו הראשונים³⁴ בביאור שיטת רש"י, שיש לחלק בין יהודי שמתו אחיו מחמת מילה המוגדר לשיטתו כ"ערל", לקטן תוך שבעה ללידתו (לפי הצד שאינו מוגדר כ"ערל"), שקטן תוך שבעה "לא נכנס בזיקת מילה כלל" (ולכך יש לומר שאיננו נחשב כלל "ערל" וכנ"ל), ואילו אדם שמתו אחיו מחמת מילה הוא "נכנס בזיקת מילה אלא שהאונס פטורו", ולכן לשיטת רש"י נקרא "ערל".

נמצא, שאדם שמתו אחיו מחמת מילה, לשיטת רש"י הוא חייב במצות מילה, אלא שהאונס מונע ממנו מלקיימה³⁵, ולכן, נקרא "ערל"; ולשיטת ר"ת איננו

33 מדברים אלו מבואר שלשיטת ר"ת אדם שמתו אחיו מחמת מילה דינו כקטן קודם שמונה שלא נימול, ולפי הצד בגמרא שנקרא "ערל" גם אדם שמתו אחיו מחמת מילה נקרא "ערל" (וכ"מ בחי' הריטב"א שם - יבמות ע, א ד"ה הערל, ובעוד ראשונים).

34 ריטב"א (יבמות ע, א) בשם מורי ז"ל בדעת הירושלמי (וכעין זה בתוספות שם, כמובא לעיל הערה 28). ונראה שהכוונה לחלק בין הפטור ממצות מילה, ובין המחוייב בה אלא שאינו יכול לקיימה באונס (וע"ע להלן הערות 35-36 ובפנים בהמשך הדברים). וראה בתוספות (פסחים סוף כה, ב): "יש לחלק בין שלא בזמנה דקטן - שאין חייב למול כיוצא בו, למתו אחיו מחמת מילה דכיוצא בו חייבין". וכעין זה ברשב"א יבמות ע, א. ואפשר שכוונתם לחילוק בין פטור לאונס וכנ"ל, אך איננו מוכרח. ואפשר שכוונתם שמתו אחיו מחמת מילה פטור לגמרי, אך עדיין נחשב "ערל" משום שכיוצא בו מחוייב, ודוק, וראה ב'אתון דאורייתא' כלל יג ולהלן הערה 38). וראה מאירי יבמות ע, א, ועוד.

35 כדוגמא להבחנה בין אונס לפטור יש להביא את שסיפר הגרי"ש אלישיב זצ"ל (מובא בספר 'משנת איש') על מנהגם של כמה מיקירי ירושלים, ובהם גיסו הגרש"א יודולביץ זצ"ל (בעל 'מעיל שמואל'), אשר נהגו לנסוע ערב הפסח [קודם עלות השחר] למקום הרחוק י"ב מיל מירושלים וחזרו לאחר זמן הקרבת הפסח, משום שחששו שאנו מחוייבים בהקרבת הפסח (שמקריבים אע"פ שאין בית, ע"י עדויות פ"ח מ"ו, מגילה י, א שבועות טז, א זבחים סב, א קז, ב ועוד, וברמב"ם פ"ו מהל' בית הבחירה הל' טו), ומה שאין אנו מקריבים קרבן פסח בזמן הזה הוא מפני ספקות ואונסים שונים (חסרים כהנים מיוחסים; ספק מהו מקום המבחן; ספקות בזיהוי התכלת ועוד מרכיבים של בגדי כהונה; התנגדות האומות וסכנת נפשות; ועוד), ולכן נסעו כדי להיות "בדרך חוקה" פטורים ומופקעים לגמרי מהמצוה (ולא מחוייבים לה אלא שאינם יכולים לקיימה באונס).

בכלל המצווה ואין לו שם "ערל" כלל³⁶.

ז. בשורשי מחלוקת רש"י ור"ת בעניין מי שמתו אחיו מחמת מילה

ביסוד מחלוקתם של רש"י ור"ת כתב רבי יוסף ענגיל ב'אתון דאורייתא' (כלל יג) שנחלקו אם אונס במצוות עשה פוטר לגמרי, או שמחויב הוא אלא שאינו יכול לקיים חיובו. ולשיטת רש"י אונס איננו פטור, ומאחר שהוא מחויב למול (אלא שאיננו יכול) נחשב "ערל"; ואילו לשיטת ר"ת האונס פוטר לגמרי מקיום המצווה³⁷, והרי הוא כקטן קודם היום השמיני.

[ועיין חשוקי חמד (פסחים, בסוף ההקדמה) ו'דף על הדף' (כתובות קי, ב) וש"נ. ועי' שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' מז ושו"ת אור לציון ח"ג פי"ג הערה ב. והגריש"א עצמו חלק עליהם, עיי"ש, ואכמ"ל בדבריו, ובמה שיש לדון באריכות הן בנוגע לשאלה אם בזמננו אנו פטורים מהקרבן פסח (ושאר קרבנות) או שמחויבים אנו אלא שאנוסים בדבר, והן בנוגע לשאלה האם אדם רשאי להכניס עצמו לחיוב במצוה שאינו יכול לקיימה באונס (והאם מוטל עליו לגרום שלא יהיה מחויב במצוה שאינו יכול לקיימה)].

36 ולפי דעת ר"ת יש לדון לגבי אדם שמתו אחיו מחמת מילה ואעפ"כ נימול (שלא כדין), שאפשר שלא קיים מצות מילה (שהיה כשנימול לא היה מחויב, והרי הוא כנימול תוך שמונה שצריך הטפת דם ברית להרבה מהפוסקים וכו"ל), וכ"כ ב'דרך אמונה' (ביאור הלכה, פי"א מהל' תרומות ה"ז, סוף ד"ה שהנולד כל שבעה כו'), אך לשיטת רש"י לכאורה מסתבר טפי שקיים המצוה. אכן עיין בעונג יום טוב (סי' מא) שהאוכל מצה כשהיה מסוכן לא יצא ידי מצות מצה, ואם נתרפא עוד בזמן חיובו (ליל ט"ו קודם חצות) חייב לאכול שנית כדין האוכל מצה בעת שהיה שוטה (והוכיח זאת מדיני מילה), עיי"ש באורך (בהמשך הדברים דן העונג יו"ט אם חייב לאכול שוב מפני שהאכילה הראשונה הייתה מצוה הבאה בעבירה, עיי"ש. ואכמ"ל). [ולפי דברי העונג יו"ט לכאורה עולה שפיקוח נפש הוא פטור מקיום המצווה (ולא רק אונס, ודלא כמו שנקטנו בהערה הקודמת), וא"כ החילוק בין אדם שמתו אחיו מחמת מילה ובין קטן קודם שמונה הוא שקודם שמונה הוא פטור בעצם ממצות מילה ולכן איננו "ערל", אך מי שמתו אחיו הוא פטור מהמצוה אך יש כיו"ב שחייב (ראה לעיל הערה 34), דהיינו שפטורו נובע מסיבה חיזונית, והוא פטור למרות שהוא "ערל"]. והעירני הרב פינחס משה לנדמן הי"ו, **שלפי דעת ר"ת** יתכנו שני כוהנים שלשניהם אנו מורים מעת לידתם שלא למול, ואעפ"כ האחד יהיה פסול לעבודה במקדש וחברו לא, והיינו שהאחד מתו אחיו מחמת מילה ואם כן איננו מוגדר כ"ערל" הפסול לעבודה, והשני אם ימול גרם לו נזק רפואי משמעותי (כגון שיצלע), ולפי שיטת האבני נזר' (יו"ד סי' שכא, וע"ע אה"ע סי' א אות ח) פטור ממצות מילה כמו שאדם פטור מלהוציא יותר מחומש על מצות עשה (רמ"א או"ח סי' תרנו), שהוא מוגדר "ערל" שפסול לעבודה (אלא שאנוס ופטור מקיום המצוה), ולכן השני אם עבד חילל עבודתו. ודפח"ח.

37 [לכאורה, ניתן היה להציע דרך נוספת, שלדעת ר"ת דין "ערל" איננו נובע מהמצויאות (שאין לו עורלה), אלא מכך שמבטל מצות מילה באיסור, וא"כ יהודי שמתו אחיו מחמת מילה, שאין עליו חיוב בפועל למול, אין לו דין "ערל" (כי איננו עבריו), גם אם ביסוד העניין המצוה מוטלת עליו אלא שבאונס אי אפשר לו לקיימה (וראה שיעורי רבי דוד פוברסקי זצ"ל, יבמות ע, א, ח"ג, סי' מה, אות ב-ג, ושם עא, א אות צא, עמ' קעז-קעח, רב)].

עוד כתב אפשרות אחרת, שגם רש"י מודה שאונס במצות עשה גורם לפטור גמור (והביא לזה ראייה מדברי התוס' פסחים כח, ב ד"ה ערל, בשיטת רש"י, ע"ש), ומ"מ נקרא "ערל" משום שכיוצא בו חייב במצות מילה, בניגוד לקטן קודם היום השמיני שאיננו נקרא "ערל" כי אין כיוצא בו חייב במצות מילה³⁸ (תוס' שם). אך הוא העיר שהדברים אמורים רק באונס הנובע מפיקוח נפש, שכן י"ל שפיקוח נפש שונה משאר אונס, שהתורה ציוותה "וחי בהם" ופטרנו ממצווה זו, ואינו דומה לשאר אונס³⁹ שנמנע מהמצווה רק בשל חוסר יכולת לקיימה⁴⁰ (וע"ש שכתב שלכאורה נידון זה תלוי במחלוקת הידועה אם פיקוח נפש הוא 'הותרה' או 'דחויה').

יש שביארו⁴¹ שנחלקו רש"י ור"ת במחלוקת אם אדם שמתו אחיו מחמת מילה איננו נימול לעולם⁴², או שאחר שיגדל ויתחזק מלים אותו⁴³, שלדעת ר"ת איננו נימול לעולם, וא"כ אין שייכות מילה אצלו, והרי הוא כקטן קודם היום השמיני, ואילו לדעת רש"י הוא שייך במצות מילה כיוון שכשיגדיל יתחייב למול⁴⁴.

38 [וראה ב'כלי חמדה' (פרשת כי תצא, סי' יא ס"ק ה, ד"ה עוד העיר, עמ' רלג) שהעיר על דברים אלו, שרבי יוסף ענגיל "לא ביאר הטעם לדעת רש"י ז"ל, כיוון דבאמת הוא פטור גמור, אמאי יהיה דינו כערל?" - ולענ"ד נראה שכונתו לבאר את חילוק התוס' שמצות מילה היא סימן שהלה ערל (ולא סיבה), וכל שפטור מסיבה חיצונית (והראיה שאח"כ חייב) נקרא "ערל". וראה בשיעורי רבי דוד פוברסקי זצ"ל (שם) שהעלה אפשרות שלדעת רש"י דין "ערל" איננו תוצאה מהמצוה למול (ואי קיומה), אלא מחמת מציאות העורלה, ואדרבה על "ערל" הטילה התורה מצות מילה, עיי"ש. וראה להלן בסיכום שביארנו הסבר זה בעניין אחר].

39 [ונראה שרומז שאפשר שבה גופא נחלקו רש"י ור"ת, לרש"י פיקוח נפש הוא אונס אע"פ שהוא עדיין מחויב, ולר"ת פיקוח נפש הוא פטור (ולא רק אונס) שהתורה לא הטילה עליו מצות מילה. וכ"כ בקובץ הערות סי' מח ס"ק יט-כ עיי"ש, הביאו בשיעורי רבי דוד פוברסקי שם אות צב, עמ' רב-רג].

40 [הראיה המפורסמת לחילוק זה היא שהאנוס לעבור עבירה ורוצה בה אף בלא האונס - אין לו פטור 'אונס' (עי' כתובות ג, ב "איכא פרוצות" ובאחרונים שם), אך המחלל שבת במזיד והציל נפשות במעשהו פטור לדעת הרמב"ם (פ"ב מהל' שבת הל' טז גבי המתכוון לצוד דגים בשבת והעלה תינוק), והאריכו בזה האחרונים ואכמ"ל].

41 כלי חמדה, פרשת כי תצא, סי' יא ס"ק ה, ד"ה עוד העיר, עמ' רלד; שו"ת שרידי אש, ח"ב סי' סח אות יא-יב, עמ' תקמג; דרך אמונה, ביאור הלכה לפי"א מהל' תרומות ה"ז, ד"ה שהנולד כל שבעה כו'.

42 עי' שו"ת נודע ביהודה, תניינא, סי' קסה, הובא בפ"ת יו"ד סי' רסג ס"ק ה; וע"ע תוס' חולין ד, ב ד"ה שמתו אחיו.

43 כשיטת הרמב"ם פ"א מהל' מילה הי"ח, הטור והשולחן ערוך יו"ד סי' רסג ע"ב, וסיעתם.

44 וראה ב'כלי חמדה' שם (עמ' רלד) שהביא ראייה לדרך זו מדברי הגמרא (יבמות סו, א) שכהן ערל אינו אוכל בתרומה, אך עבדי אוכלים בתרומה, משום ש"פומייהו כאיב להו", כלומר הם "עומדים להיתקן ולאכול" (רש"י שם). וא"כ רואים שהחיסרון של ערל (שמתו אחיו מחמת מילה) הוא רק

ח. סיכום ההסברים בביאור מחלוקת רש"י ור"ת

הבאנו שישה הסברים אפשריים בביאור מחלוקת רש"י ור"ת האם מי שלא מל מחמת שמתו אחיו מחמת מילה מוגדר כערל:

(א) **נחלקו אם דין "ערל" נובע מהמצווה או מהמציאות** - לשיטת ר"ת, לפי הצד שקודם היום השמיני אין דין "ערל" - דין "ערל" נובע מהמצווה למול, ולכן כשאין מצווה למול (קודם היום השמיני, וכן מי שמתו אחיו מחמת מילה) איננו "ערל" (והוא כדרך המשך חכמה' וסיעתו, שקודם הציווי על המילה לא הייתה "ערלות", וכנ"ל), ולשיטת רש"י דין "ערל" נובע מהמציאות, ולכן אדם שמתו אחיו מחמת מילה עדיין מוגדר כ"ערל".

(ב) **נחלקו אם דין "ערל" נובע מהעבריינות או מעצם המצב** - לשיטת ר"ת (לפי הצד שקודם היום השמיני אין דין ערלות) דין "ערל" הוא רק באדם שאינו נימול **באיסור**³⁷, ואילו לשיטת רש"י כל אדם שמצווה למול ואיננו נימול מוגדר "ערל" (גם אם העובדה שלא נימול מחמת שיש לו אונס או פטור).

(ג) **נחלקו אם אונס במצות עשה הוא העדר אשמה בלבד או פטור גמור** - האתון דאורייתא (בדרך הראשונה הנ"ל) ביאר שלשיטת רש"י אדם האנוס ואינו יכול לקיים מצווה מחויב במצווה, אלא שאיננו אשם בכך שאינו מקיימה (כי איננו יכול לקיימה), אך הוא מבטל מצווה באונס ולכן מוגדר "ערל"⁴⁵ (אף שלדרך זו, גם לשיטת רש"י, דין "ערל" נובע מהמצווה למול, ודלא כדרך הראשונה הנ"ל); ולשיטת ר"ת אונס הוא פטור גמור, ולכן אדם שמתו אחיו מחמת מילה דינו כתינוק קודם היום השמיני (שאינו מצווה כלל).

(ד) **נחלקו אם פיקוח נפש הוא אונס או פטור גמור** - לשיטת רש"י פיקוח נפש הוא אונס, שהאדם אינו יכול לקיים את המצווה אך הוא מחויב בה, ולכן אדם שמתו אחיו

זמני ובר תיקון [וראה ב'כלי חמדה' שם שפירש באופן אחר, שרשאי להחמיר על עצמו (לשיטת התוס' ע"ז כז, ב סוף ד"ה יכול אפילו), ולכן איננו אונס גמור שמוציאו מדין "ערל", עיי"ש. אכן, צ"ב אם במתו אחיו מחמת מילה רשאי להחמיר על עצמו (למול ולסכן את עצמו), ולא מצאנו כן אלא כשהגוי מכוון להעבירו על דת, עי' שולחן ערוך יו"ד סי' קנו סע' א, ושו"ת הרדב"ז סי' תתפה (ח"ד סי' תמד), וצ"ע].

45 וראה גור אריה (למהר"ל מפראג ז"ל) בפרשת בהעלותך (במדבר ט, א, עמ' מ), הכותב "שכל מי שהוא פטור מן המצווה מחמת שהוא אונס, גנאי הוא לו שלא עשה המצווה". ובוזה מיישב קושיית התוס' (קידושין לו, ב ד"ה הואיל ונאמרה), שגנות לישראל שלא עשו הפסח, אע"פ שהיו אנוסים ולא יכלו להימול מחמת רוח צפונית, עיי"ש [א"ה: אך מעיין בדבריו נראה יותר שכוונתו לדרך החמישית (דלהלן), שגם הגנאס מלמול מחמת פטור (כגון ישראל במדבר לפי התנא שסובר שמצות מילה היא רק לאחר ירושה ושיבה) מ"מ גנות הוא לו שלא קיים המצווה, עיי"ש ודוק].

מחמת מילה מוגדר "ערל"; ולשיטת ר"ת פיקוח נפש הוא פטור והיתר שלא לקיים המצוה (מפני שמצוה עליו לשמור על נפשו), ולכן אדם שמתו אחיו מחמת מילה אינו חייב במצות מילה ואינו מוגדר "ערל"⁴⁶.

(ה) **נחלקו אם הפטור ממצוה הוא כמי שלא נתחייב בה** - גם אם נניח שדין ערלות נובע מהמצוה (יעויין לעיל דרך א), מ"מ י"ל שלשיטת רש"י אדם ששייך בכלל המצוה, אלא שיש לו פטור, הוא מוגדר "ערל" שכן הוא מחייב במצוה (בשונה מקטן קודם שמונה ימים שאין כיוצא בו חייב במצות מילה), ואילו לשיטת ר"ת אדם שפטור מהמצוה הוא כמי שלא נתחייב בה מעולם⁴⁷.

(ו) **נחלקו אם אדם שמתו אחיו מחמת מילה נימול לכשיגדיל או שאיננו נימול לעולם** - יש שביאר⁴¹ שלשיטת רש"י אדם שמתו אחיו מחמת מילה חייב למול לכשיגדיל, וא"כ הוא בכלל מצות מילה, והפטור זמני בלבד, ולכן הוא מוגדר "ערל", ואילו לשיטת ר"ת אדם זה מופקע לחלוטין מהמצוה ואיננו בגדר "ערל".

* * *

נמצא שסוגיה מקומית זו בענייני מילה יש לה השלכות רבות פרשניות (בפרשת ציווי המילה שבתורה), הלכתיות ותפיסתיות, והיא מסתעפת לסוגיות שונות בכל חלקי התורה. וכבר כתב רבי אברהם אחי הגר"א בספרו 'מעלות התורה' בשם אחיו: "כי בכל מצוה ובכל דיבור מדיבורי התורה נכללים כל התורה וכל המצוות כולן".

46 כך אפשר לבאר על פי הערת האתון דאורייתא הנ"ל, וראה לעיל הערה 39.

47 כך הסביר האתון דאורייתא בדרכו השנייה, וע"ע לעיל הערה 38.

השלימות בעבודת ה' דחתה את הגזירות

התורה נקראת "אור" והמצוה "נר", דכתיב כי נר מצוה ותורה אור. והיינו כי הנר כולל שלושה דברים ביחד, הוא עצמו והפתילה והשמן שבתוך הנר, ואם יחסר אחד מהם לא יעשה הנר פעולתו. וכן נמי האור יש בו שלושה גוונים, כנגד שלושה הנזכרים. ולכן בחנוכה נעשה להם הנס באור המנורה שהיא משולשת בכלי ושמן ופתילה, וגם האור שלה משולש בשלושה גוונים, לרמוז שזכו לנס זה על אשר הייתה עבודת הקודש אצלם שלימה במחשבה ודיבור ומעשה. ולכן בזכות שלימות העבודה בשלושה הנזכרים ניצלו מן שלוש הגזירות שגזרו היוונים - לבטל שבת וחודש ומילה...

בן איש חי שנה ראשונה פרשת וישב הלכות חנוכה (עם דילוגים)